

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 373.3(09)(477)«19/20»

Т.Л. Гавриленко

РОЗВИТОК ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ. ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Соціально-економічні, політичні та культурні трансформації у розвитку сучасного українського суспільства обумовлюють необхідність модернізації освітньої системи на всіх її рівнях. Серед пріоритетних завдань є відхід від авторитарної педагогіки, орієнтація на гуманізацію навчально-виховного процесу, створення умов для особистісного розвитку й творчої самореалізації кожної особистості, відкриття її унікального «Я». Виняткова роль у цих процесах належить початковій освіті як структурному елементу соціального інституту освіти, що здійснює безпосередній та опосередкований вплив на попередні та наступні її рівні, є ґрунтом для входження дитини у соціокультурний та освітній простір.

Зміна освітніх парадигм актуалізує ґрунтовне вивчення, осмислення і творче використання вітчизняного історико-педагогічного досвіду минулого. Особливо цінним у цьому контексті є звернення до періоду другої половини ХХ – початку ХХІ ст. рушійні процеси якого спричинили позитивні зміни в сучасній початковій освіті, стимулюючи пошук і розвиток нових підходів до навчання молодших школярів; уможливають розробку стратегії у цій галузі; дозволяють спрогнозувати її розвиток на перспективу.

Проведений історіографічний аналіз літератури щодо розвитку початкової освіти в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. дав змогу виділити дві групи праць, у яких тією чи іншою мірою висвітлюється окреслена проблема. До першої належать дослідження, що відтворюють генезу українського шкільництва, в контексті якого відбувався розвиток початкової освіти як цілісного утворення. Це – праці вчених радянського періоду (А.Д. Бондаря, М.С. Гриценка, О.Г. Дзеверіна, О.Я. Завадської, Б.С. Кобзаря та ін.), у яких шкільна освіта розглядається з позицій комуністичної ідеології. А також дослідження українських учених (Л.Д. Березівської, Л.В. Кузнецової, В.В. Кузьменка, В.С. Курила, О.О. Любара, А.І. Махінько, О.Ф. Норкіної, О.В. Пастовенського, О.Б. Петренко, О.В. Попової, І.С. Прокоп, В.О. Шпортенко, Г.П. Щуки та ін.), де в рамках сучасної історико-педагогічної парадигми розкриті питання реформування, тенденцій розвитку, організаційно-педагогічних, змістових та процесуальних засад

загальноосвітньої школи. Але розвиток початкової освіти у них розглядається побіжно і поверхово.

До другої групи віднесено історико-педагогічні розвідки, у яких розкриваються окремі проблеми початкової освіти другої половини ХХ – початку ХХІ ст.: основні етапи реформування змісту початкової освіти (Савченко О.Я. Реформування змісту початкової освіти, 1996; Денисюк Т.Ф. Історіографічний аналіз розвитку змісту початкової освіти України у 50 – 90-х роках ХХ ст., 2006), розвиток підручникотворення у галузі початкової освіти (Кодлюк Я.П. Теорія і практика підручникотворення у галузі початкової освіти України (1960 - 2000 рр.), 2005; Височан Л.М. Дидактичні основи побудови підручників з природничо-математичних дисциплін для початкових шкіл України (1958 – 1991 рр.), 2008), розвивальне та проблемне навчання молодших школярів (Замашкіна О.Д. Проблеми розвивального навчання молодших школярів в українській педагогічній науці (60 - 90 рр. ХХ століття), 2005; Янц Н.Д. Розвиток ідеї проблемного навчання молодших школярів у вітчизняній педагогічній думці другої половини ХХ століття, 2008), індивідуалізація і диференціація початкового навчання (Вожегова Т.В. Проблема індивідуалізації і диференціації початкового навчання у вітчизняній дидактиці 50 - 90-х рр. ХХ ст., 2008), розвиток ідей гуманістичної педагогіки в початковій освіті (Землянська В.Ф. Розвиток ідей гуманістичної педагогіки в початковій освіті України (друга половина ХХ століття), 2005), оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи (Чупахіна С.В. Проблеми оцінювання навчальних досягнень дітей 6 - 7-річного віку у закладах освіти України (друга половина ХХ - початок ХХІ ст.), 2007; Предик А.А. Проблема оцінювання навчальної діяльності учнів початкової школи в Україні (50-ті - 90-ті роки ХХ століття), 2009), організація природничої освіти молодших школярів (Смолянчук Н.М. Організація природничої освіти молодших школярів у загальноосвітніх навчальних закладах України (друга половина ХХ століття, 2010), початок шкільного навчання (Ключко Н.Л. Вступ до школи як загальнопедагогічна проблема в історії розвитку початкового навчання в Україні (ХХ століття), 2011). Однак у жодній з них початкова освіта не виступає предметом спеціального дослідження.

Отже, фрагментарність висвітлення обраної проблеми, доцільність системного цілісного вивчення з метою наукового осмислення і творчого використання здобутків минулого актуалізували такий науковий напрям дослідження: організаційно-педагогічні засади розвитку початкової освіти як цілісного утворення у структурі шкільної освіти України другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Тому метою даної статті є визначення завдань, окреслення методологічних підходів, джерельної бази щодо зазначеної проблеми.

Варто звернути увагу, що хронологічні межі дослідження охоплюють 1958-2001 рр., позначені трансформаціями системи освіти,

зокрема її початкової ланки; посиленням уваги педагогів до теорії та практики початкової освіти; розробкою нових підходів до організації її діяльності; неодноразовим реформуванням змісту освіти; пошуком і впровадженням інноваційних технологій, методів, засобів навчання молодших школярів. Нижня межа – 1958 р. – пов'язана із прийняттям Закону “Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР” (грудень, 1958), який зумовив перехід до загальної обов'язкової восьмирічної освіти. Внаслідок цього початкова освіта втрачає функціональну самостійність і стає фундаментом для подальшого навчання. Відбувається зміна її цілей, змісту, організації діяльності тощо. Верхня межа – 2001 р. - обумовлена переходом загальної середньої освіти, зокрема її першого рівня, на новий зміст і структуру навчання; впровадженням Державного стандарту початкової загальної освіти.

Мету дослідження вбачаємо у розкритті в контексті суспільно-політичних, соціально-економічних та педагогічних детермінант організаційних і педагогічних засад розвитку початкової освіти як цілісного утворення у структурі шкільної освіти України другої половини ХХ – початку ХХІ ст. з певними закономірностями, суперечностями і взаємозв'язками.

Відповідно до мети дослідження визначаємо такі завдання: обґрунтувати теоретико-методологічні засади й проаналізувати історіографію проблеми; окреслити суспільно-політичні, соціально-економічні та педагогічні чинники, що обумовлювали особливості розвитку початкової освіти у досліджуваній період; розробити періодизацію розвитку першого ступеня освіти в обраних хронологічних межах; виявити основні напрями, тенденції та суперечності генези початкової освіти у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.; розкрити цілі, завдання та принципи початкової освіти у визначених хронологічних межах; висвітлити організаційні та процесуально-змістові аспекти діяльності початкової ланки освіти у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.; узагальнити досвід початкової освіти у досліджуваній період як фактор подальшого її розвитку в системі загальної середньої освіти України.

Здійснюючи ретроспективний аналіз початкової освіти в Україні у 1958-2001 рр. виходимо з того, що її розвиток був обумовлений поступом суспільства, станом економіки, духовності, культури, ідеологією, що впливало на систему освіти в цілому, її структурні компоненти, організацію педагогічного процесу, розвиток педагогічної теорії і практики. Початкову освіту ми розглядаємо як складову загальної середньої освіти в контексті якої розгортався її розвиток як відносно самостійного цілісного утворення.

Початкову освіту варто також розуміти як складну динамічну педагогічну систему, що вміщує цільову, організаційну (типи навчально-виховних закладів, термін навчання, матеріально-технічне забезпечення,

педагогічний потенціал тощо), змістову (навчальні плани та програми, навчально-методична література) та процесуальну (організація та здійснення процесу навчання, методи, засоби, прийоми, форми, технології навчання, контроль і оцінювання його результатів) складові. Така система формувалася в історії української освіти поступово, у взаємозв'язках і змінах її елементів, що дозволяє розглядати її як сукупність послідовних етапів, які змінюються під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників та відрізняються певними тенденціями, закономірностями, суперечностями.

Методологічну основу дослідження, на наш погляд, становлять: історіографічний (дасть змогу виявити стан проблеми в історико-педагогічній науці), системний (дозволить розглядати початкову освіту як складову загальної середньої освіти та водночас як окрему систему, її складові), хронологічний (допоможе простежити зміни в різні історичні періоди та розробити періодизацію розвитку початкової освіти в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХ ст.), культурологічний (дасть змогу розглядати розвиток початкової освіти у певному соціокультурному середовищі), синергетичний (допоможе зіставити та показати динаміку розвитку початкової освіти, що здійснюється під впливом багатьох чинників), парадигмальний (дозволить осмислити зміни, які відбувалися у цілях, змісті, організації діяльності початкової освіти) підходи; загальнонаукові гносеологічні принципи історизму, об'єктивності, поєднання історичного і логічного, системності.

У ході дослідження доцільно використати комплекс методів, а саме: загальнонаукові - історико-педагогічний аналіз, синтез, узагальнення, ретроспективний, хронологічний (з метою вивчення організаційних та процесуально-змістових аспектів початкової освіти), історико-генетичний (дасть змогу здійснити структурування нагромадженої вітчизняної педагогічної літератури, проаналізувати суспільно-політичні, економічні та педагогічні детермінанти розвитку початкової освіти), проблемно-генетичний (забезпечить ретроспективне висвітлення і реконструкцію початкової освіти в Україні з другої половини ХХ ст. до початку ХХІ ст.), конструктивно-генетичний (дозволить розробити періодизацію розвитку початкової освіти в Україні у досліджуваній період, узагальнити досягнення і прорахунки), історико-структурний (сприятиме розробці структури дослідження, визначенню етапів розвитку початкової освіти, організаційних та процесуально-змістових особливостей на кожному з них), термінологічний аналіз спеціальної літератури (забезпечить визначення окремих термінів відповідно до предмета дослідження в педагогічному аспекті), метод моделювання (сприятиме розробці логіко-структурної моделі аналізу розвитку початкової освіти), порівняльно-зіставний (дозволить виділити тенденції розвитку організаційних і процесуально-змістових аспектів у

різні періоди розвитку початкової освіти, сформулювати відповідні висновки).

Джерельну базу дослідження становлять:

- документи, що регулювали систему шкільної освіти, у т.ч. початкової, в окреслений період: закони, накази, постанови ЦК КПРС, ЦК КП України, Президента України, Ради Міністрів СРСР, Ради міністрів УРСР, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради СРСР, Верховної Ради УРСР, Верховної Ради України; розпорядження, аналітичні та інформаційні звіти Міністерства освіти УРСР, Міністерства освіти України; матеріали з'їздів, конференцій, нарад, де обговорювалися різні аспекти початкової освіти;

- нормативна база навчальних закладів, які здійснювали початкову освіту: статuti, постанови, накази, розпорядження, звіти, плани роботи тощо;

- матеріали та документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (фонди: № 2 - Рада Міністрів УРСР (1946-1991), Кабінет Міністрів УРСР (1991-1992), Кабінет Міністрів України (1992-1995); № 166 – Міністерство освіти УРСР (1946-1988), Міністерство народної освіти УРСР (1988-1992), Міністерство освіти України (1992-2000); № 5127 – Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР (1955-1982)); Центрального державного архіву громадських об'єднань (фонд № 1 – ЦК Компартії України (1952-1991)), Державного архіву м. Києва (фонди: № Р-4 – Управління народної освіти виконавчого комітету Київської міської ради народних депутатів та його профспілковий комітет (1943-1988); № Р-192 – Загальноосвітні школи м. Києва (1938-1966)); Державного архіву Чернігівської області (фонд № Р-5065 - Відділ народної освіти виконавчого комітету Чернігівської обласної ради народних депутатів (1943-1986)); Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В.О. Сухомлинського, Науково-довідкової бібліотеки Центрального державного історичного архіву України;

- навчально-методичні матеріали: навчальні плани, навчальні програми, підручники та посібники для початкової школи, методичні керівництва для учителів;

- періодичні видання радянського та пострадянського часу, у яких висвітлювалися проблеми початкової освіти досліджуваного періоду: «Народное образование» (1946-2012), «Начальная школа» (1933-2012), «Педагогика» (1992-2012), «Педагогіка і методика початкової освіти» (1964-1975), «Педагогіка і психологія» (1993-2012), «Початкова школа» (1969-2012), «Радянська освіта» (1940-1991), «Радянська школа» (1945-1991), «Рідна школа» (1992-2012), «Советская педагогика» (1937-1991), «Учительская газета» (1924-2012), «Шлях освіти» (1995-2012), «Збірник наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР» (1949-1959), «Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР» (1960-1989), «Інформаційний збірник Міністерства освіти УРСР» (1990-1991),

«Інформаційний збірник Міністерства освіти України» (1992-2000), «Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України» (2001-2010) та ін.

Таким чином, вивчення й осмислення досвіду початкової освіти у другій половині ХХ – початку ХХІ ст. дозволить визначити основні тенденції й суперечності її розвитку, можливості реалізації досвіду організації навчання молодших школярів у сучасній системі загальної середньої освіти. Перспективним вважаємо дослідження історіографії проблеми, визначення чинники впливу на розвиток початкової освіти, її цілей, завдань, принципів, організаційних засад; аналіз змісту, методів, форм, технологій навчання молодших школярів; здійснення та упровадження експериментальних досліджень у галузі початкової освіти; вивчення нормативних документів, що регулювали її діяльність у зазначений період.

Гавриленко Т. Л. Розвиток початкової освіти в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. як історико-педагогічна проблема

У статті актуалізовано питання генези початкової освіти в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. як історико-педагогічної проблеми; наведено результати вивчення історіографічних джерел, окреслено методологічні підходи, визначено перспективи у дослідженні початкової освіти зазначеного періоду.

Ключові слова: початкова освіта, загальна середня освіта, молодші школярі.

Гавриленко Т. Л. Развитие начального образования в Украине во второй половине ХХ – в начале ХХІ ст. как историко-педагогическая проблема

В статье актуализированы вопросы генезиса начального образования в Украине во второй половине ХХ – в начале ХХІ ст. как историко-педагогической проблемы; приведены результаты изучения историографических источников, определены методологические подходы, перспективы в исследовании начального образования указанного периода.

Ключевые слова: начальное образование, общее среднее образование, младшие школьники.

Havrylenko T. L. Development of primary education in Ukraine in the 2-nd part of ХХ – the beginning of ХХІ c. as historical and pedagogical problem

In the article actualized questions of genesis of primary education in Ukraine in the 2-nd part of ХХ – the beginning of ХХІ c. as historical and pedagogical problem, showed the results of studying historiographical sources,

outlined methodical approaches and identified prospects in the study of primary education in that period.

Key words: primary education, general secondary education, younger students.

Стаття надійшла до редакції 03.06.2012 р.

Прийнято до друку 29.06.2012 р.

УДК 37.091.4Руссо:373.3

М. Б. Грибинюк

**МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ
Ж.-Ж. РУССО У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ
«ЕМІЛЬ, АБО ПРО ВИХОВАННЯ»**

Історичний досвід переконливо свідчить про те, що високий рівень науково-технологічної модернізації суспільства може бути досягнутий тільки завдяки ефективній системі освіти. Розуміння запитів і тенденцій в сучасному суспільстві закономірно призводить до реорганізації освітнього процесу, метою якого стає розширення особистого досвіду, його зміна, безперервне, постійно «прогресуюче» зростання, інтерес до пізнання, зв'язок набутих знань з особистим досвідом суб'єкта.

Проблема розвитку здатності самостійно мислити і пізнавати навколишній світ займає центральне місце в дидактиці сучасної початкової освіти. В умовах підвищення вимог до змісту навчання в багатьох загальноосвітніх школах спостерігається спрямованість на те, щоб дати учням якомога більше знань з різних галузей наук. При цьому вчителя не завжди замислюються над протиріччями, що виникають при управлінні пізнавальним процесом дитини. З одного боку, пізнання характеризується творчим початком суб'єкта, з іншого боку, учень в силу різних причин може не проявляти на заняттях розумові зусилля і інтерес до акту пізнання. Як результат, учень з самого початку навчання в школі позбавляється повноцінної участі в процесі набуття знань, їх систематизації, свідомого формування понять, оперування ними. Учень приймає роль пасивного слухача, основне завдання якого зводиться до запам'ятовування і відтворення матеріалу. Новий матеріал засвоюється набагато легше при позитивному ставленні школяра до навчальних занять. Яскравим прикладом модернізації навчально-виховного процесу у початковій школі може стати теорія Ж.-Ж. Руссо, яка будується на обґрунтуванні способів пізнання дитиною навколишнього світу.

Особистість і феномен Ж.-Ж. Руссо-педагога вивчали багато педагогів, істориків, письменників і публіцистів, зокрема І. Є. Верцман